

МАРГІНАЛЬНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВИВЧЕННЯ

Проблема злочинності є ключовою у кримінології. Багато наукових праць присвячено визначенню цього феномена, вивченню його структури. Традиційним в сучасній кримінологічній теорії є розмежування таких видів злочинності, як насильницька, економічна, професійна, організована, рецидивна, необережна, злочинність неповнолітніх та молоді, жіноча злочинність тощо. Виокремлення видів злочинності дає відомості щодо якісної характеристики злочинності, а також дозволяє більш глибоко вивчити особливості окремих видів злочинного прояву, специфіку їх детермінації, причинності, а також розробити диференційовані заходи боротьби з ними [5, 483]. Саме у цьому полягає наукова та практична цінність вивчення певних видів злочинної діяльності. Оскільки злочинності властива мінливість та здатність пристосовуватись до змін, що відбуваються у державі та суспільстві, з'являється необхідність у виявленні нових видів злочинності, одним з яких є маргінальна злочинність. Цій проблемі та деяким її проявам і присвячено дану статтю.

Розробкою проблеми маргінальності у кримінології займалися такі вчені, як В. В. Лунєєв, Е. Ф. Побегайло, М. В. Краснов, А. Ю. Голодняк, Р. Ф. Степаненко, Є. В. Садков, О. Н. Черниш та М. О. Черниш.

Проаналізуємо, як саме у сучасній науковій літературі визначають маргінальну злочинність. Так, у підручнику з кримінології М. В. Краснов виділяє окрему главу, присвячену цьому виду злочинності та заходам з її попередження. Однак визначення поняття «маргінальна злочинність» у ній не міститься, а само явище маргінальності підмінюється девіантною поведінкою, прояви якої й розглядаються (проституція, алкоголізація та наркотизація) [4, 467–487]. Р. Ф. Степаненко трактує маргінальну злочинність як сукупність злочинів, вчинених особами, що ведуть маргінальний спосіб життя. Під останнім розуміється спосіб життя соціально неблагополучних груп населення, відчужених від суспільно корисних зв'язків, що, як правило, не мають постійних доходів, характеризуються делінквентною поведінкою і через це схильних до здійснення правопорушень, у тому числі злочинів [10, 10]. Схоже визначення маргінальної злочинності дають О. Н. Черниш та М. О. Черниш: це переважно насильницька та майнова злочинність, що включає сукупність злочинів, правопорушень та маргінальних деліктів, скоєних маргіналами [11, 317].

Безумовно, розгляд зв'язку маргінальних особистостей та злочинності є прогресивним кроком у сучасній кримінології, оскільки процеси маргіналізації, що значно посилились в останні роки, не могли не вплинути на криміногенну обстановку в країні. Однак вищенаведені визначення викликають деякі заперечення. Так, Р. Ф. Степаненко як одну з характеристик маргінального способу життя, через який вона й визначає маргінальну злочинність, використовує

делінквентну поведінку. Таким чином, має місце ототожнювання понять «маргінал» та «делінквент», що не є правильним, оскільки не кожен маргінал є правопорушником і не кожен правопорушник є маргіналом. Також важко погодитись з визначенням, запропонованим О. Н. Чернишом та М. О. Черниш, в якому маргінальна злочинність розглядається як сукупність злочинів, правопорушень та маргінальних деліктів. Така трактовка суперечить основам науки кримінального права, оскільки злочинність включає у себе не всі правопорушення, а лише один з їх видів — злочини. Інші делікти — адміністративні, цивільні та дисциплінарні — вивчаються в рамках галузевих юридичних наук. Виходячи з цього також виникають питання щодо можливості виокремлення маргінального делікту, під яким вказані автори розуміють: а) таке правопорушення, що виникло унаслідок маргінальних причин; вже відбулось, стало неминучим наслідком маргіналізму; б) кримінально-каране діяння [11, 312]. У першому випадку мова йде про маргіналізм, що з неминучістю тягне за собою вчинення особою правопорушення, у тому числі злочину. Однак така залежність можлива лише на рівні соціуму в загалі, тобто на рівні загальних причин злочинності. У кожному ж конкретному разі, тобто на рівні особистості, маргінальне становище можна розглядати лише як криміногенний фактор. У другому випадку мова йде про кримінально-каране діяння, яким згідно з чинним законодавством може бути лише злочин, а не делікт. Таким чином, має місце підміна понять.

Незважаючи на вказані недоліки розглянутих визначень маргінальної злочинності, їх об'єднує те, що як основу виділення цього виду злочинності автори використовують характеристику суб'єкта злочину — його маргінальне становище. Безумовно, вивчення злочинів, що скоюються представниками маргінальних верств населення, є необхідним та актуальним напрямком у кримінології за сучасних умов, який ще, на жаль, не отримав достатньої уваги науковців. Однак уявляється, що для визначення цього явища більш вдалим є термін «злочинність маргіналов», а не «маргінальна злочинність». По-перше, використання саме назви «злочинність маргіналів» можна підкреслити критерій, за яким було виділено цей вид злочинності, що дозволить чітко означити об'єкт вивчення. По-друге, уявляється, що термін «маргінальна злочинність» несе інше смислове навантаження. Такого висновку можна дійти, виходячи з етимології слова «маргінальний». Походячи від латинського *margo* — край, межа, цей термін використовують у декількох значеннях: 1) пограничний, проміжний; 2) периферійний, такий, що знаходиться з краю. Отже, під маргінальною злочинністю більш правильним буде розуміти злочинність, що знаходиться у периферійному або пограничному стані відносно іншої злочинної спільноти. Виходячи з такого розуміння маргінальної злочинності, уявляється можливим визначити два основних аспекти вивчення зазначеної проблеми:

- 1) базуючись на неоднорідності кримінального середовища, виділення окремих осіб або їх груп, що займають маргінальне положення у ньому;
- 2) у рамках кримінальної субкультури, розгляд маргінальної злочинності як явища, що суперечить законам кримінального світу та відторгається ним

(наприклад, зґвалтування, особливо якщо жертвою була малолітня або неповнолітня особа; крадіжка у містах позбавлення волі у інших ув'язнених тощо).

Яскравим прикладом першого з зазначених аспектів проблеми маргінальної злочинності є етнічна злочинність. Її маргінальне становище пояснюється тим, що суспільство відхиляє представників етнічної злочинності у зв'язку з її приналежністю до кримінального світу, а представниками місцевого криміналітету — у зв'язку з небажання ділити сфери впливу і, відповідно, джерела доходу, особливо із чужими. Феномен етнічної злочинності розкривається через поняття «етнічна група», під якою у даній статті розуміється спільнота людей-представників нетитульного етносу, що характеризується єдністю мови, культури та традицій.

Розглянемо етнічну організовану злочинність в контексті вивчення маргінальної злочинності, оскільки вона є найбільш небезпечною формою злочинної активності і проявляє себе через діяльність організованих злочинних угруповань (ОЗУ), що сформовані на етнічній основі. Для цього звернемося до офіційних статистичних даних [7].

Протягом 2005–2006 років відзначається позитивна динаміка організованої злочинності на території України: у 2005 році кількість виявлених організованих груп (ОГ) та злочинних організацій (ЗО) становила — 551, у 2006 році — 466 (-15,4%); кількість виявлених осіб, вчинивших злочини у складі ОГ і ЗО, зменшилась з 2220 до 1754 відповідно (-21%); знизилась кількість злочинів, скоєних організованими злочинними угрупованнями: з 7741 у 2005 році до 3977 у 2006 році (-48,6%), з них загальнокримінальної спрямованості 6230 і 2774 відповідно (-55,5%), економічної — 1511 і 1203 (-20,4%).

В Одеській області динаміка організованої злочинності дещо гірша за українську: так, зменшення кількості ОГ та ЗО становить 10,3% (2005 рік — 29, 2006 — 26), що на 5,1% менше всеукраїнського показника; зниження кількості скоєних злочинів — 8,6% (з 256 до 234 відповідно), що на 40% менше, ніж по Україні в цілому. Однак найгірша динаміка спостерігається стосовно економічної злочинності: так, у той час, коли по Україні за 2005–2006 роки вона зменшилась на 20,4%, в Одеському регіоні зафіксоване її зростання на 119,4% (з 36 злочинів у 2005 році до 79 — у 2006 році).

Не більш оптимістичною виявляється тенденція організованих злочинних угруповань, що сформовані на етнічній основі. Так, в Одеській області у 2005 році було виявлено 2 такі ОГ, що становить 14,3% від 14 ОГ та ЗО — показника по Україні; у 2006 році — 1, відповідно 16,6% від 6. Тобто у той час як загальна кількість етнічних ОЗУ на території всієї країни зменшується, їх питома вага в Одеському регіоні росте. Це можна пояснити багатонаціональним складом населення (під час Всеукраїнського перепису населення 2001 року на території Одеської області проживали представники 133 національностей і народностей [6]) та специфікою географічного положення (здала розв'язка транспортних шляхів, наявність морських портів та кордонів з Молдовою, Придністров'ям, Румунією, Туреччиною через море тощо).

Необхідно наголосити, що наведені дані офіційної статистики не дають

дійсної картини етнічної організованої злочинності через декілька причин. По-перше, заважає висока латентність, що притаманна не тільки етнічній, а й організованій злочинності взагалі. По-друге, викривлення обумовлені недоліками роботи правоохоронних органів. Так, автором було вивчено статистичні картки на осіб, що входили до складу ОГ та ЗО, відносно яких кримінальні справи були закінчені та направлені до суду за 2005 та 2006 роки (Ф.2 Статистична картка на особу, яка вчинила злочин — Додаток до п.6.2.4. Інструкції про єдиний облік злочинів, що ведеться МВС України). Аналіз цих документів показав, що крім 3 ОГ, сформованих на етнічній основі, до таких можна віднести ще 4 ОГ. Тобто реальна кількість зареєстрованих етнічних організованих злочинних угруповань на території Одеської області за вказаний період має становити не 3, а 7. Треба наголосити, що ця цифра не враховує вже зазначену раніше високу латентність цього виду злочинності, і уявляється, що з урахуванням останньої кількість етнічних організованих злочинних угруповань зросла б у багато разів. Яскраво зазначену проблему латентності ілюструє такий факт: у розглянутих статистичних картках на особу, яка вчинила злочин, було виявлено лише одну представницю циганської національності у складі ОГ, що шахрайським шляхом отримувала у громадян гроші та коштовності. Однак на території Одеської області проживає чисельна циганська діаспора. Для певної її частини незаконна діяльність є основним джерелом доходів. Традиційними для циганських етнічних організованих злочинних угруповань є заняття шахрайством та наркобізнесом, в який як дилери залучаються представники і слов'янських національностей). Однак статистичні дані за 2005–2006 роки цього не відображають. Таким чином, можна дійти висновку, що в даному випадку латентність цього виду злочинності наближається до 100%.

Для етнічних організованих злочинних угруповань притаманна спеціалізація на окремих видах злочинної діяльності. У деяких випадках це обумовлено зв'язками з організованою злочинністю на батьківщині та традиційними видами злочинної активності (наприклад, наркобізнес для країн Сходу, шахрайство для циган тощо). Так, на території Євросоюзу існує такий розподіл: традиційно турецькі та албанські організовані злочинні угруповання займаються імпортом та розповсюдженням наркотиків, зокрема героїну. Для румунських та болгарських характерні корисні злочини та торгівля людьми. Китайські ОЗУ сприяють нелегальній міграції та торгівлі людьми у цілях подальшої сексуальної експлуатації. Вони також отримують дохід від контрабанди в країни — члени Європейського Союзу [12].

Для країн СНД характерна наявність дещо інших етнічних ОЗУ та їх спрямованості: чеченська спільнота займається незаконним експортом нафти та нафтопродуктів, металу, банківськими операціями, викраденням автомобілів, вимаганням. Азербайджанське ОЗУ спеціалізується на насильницьких, корисно-насильницьких злочинах, шахрайстві, незаконному виготовленні алкогольних напоїв, торгівлі наркотиками, вимаганні. Вірменське вчинює злочини у галузі економіки, займається незаконним автобізнесом, шахрайством, вимаган-

ням, торгівлею зброєю. Грузинське спеціалізується на квартирних крадіжках, розбійних нападах [1, 38].

Етнічні злочинні групи формуються на основі національної та кланової спорідненості, прийнятих традицій та звичаїв. Невипадково їх часто називають «громадами». Більшість злочинних угруповань за своїм складом є відображенням національного складу регіону, в якому вони функціонують. У своїй злочинній діяльності вони суттєво спираються на діаспору, що проживає в даній місцевості. При вивченні етнічної організованої злочинності необхідно враховувати моральні норми конкретного етносу, в яких незаконна діяльність може і не розглядатись як злочинна. Вона може бути справою всієї родини. Наприклад, у наркобізнесі беруть участь, як правило, усі: на лаву підсудних потрапляють спочатку батько, потім мати, потім сини, дочки тощо [3].

Етнічна організована злочинність тісно пов'язана з міграційними процесами. Особливістю мігрантів є те, що вони дуже легко переходять від законних форм діяльності до незаконних та навпаки. Вони утворюють відособлену форму спільноти, яка сама по собі ще не є криміналізованою [3], але має певний криміногенний потенціал. Це пов'язано з труднощами в адаптації до нового життя, що може призвести до маргіналізації особистості. У таких умовах майже неминуча так звана криза ідентичності. Прагнення до подолання цієї кризи породжує ряд наслідків:

- відроджується інтерес людей до консолідації в первинних, так званих «примордіальних» спільнотах (етнічних і конфесійних);
- підсилюються прояви ксенофобії (страх, підозрілість, недоброзичливість до всіх «чужих»);
- зростає вплив ідеології традиціоналізму, що переростає найчастіше у фундаменталізм (ідея очищення від нововведень і повернення до початків) [8, 115].

Усі зазначені тенденції тісно пов'язані між собою. Так, уже сам процес консолідації в «примордіальних» спільнотах здатен породжувати зростання ксенофобії, оскільки в її основі лежать ті ж соціально-психологічні механізми протиставлення первинних спільнот за принципом «ми» — «вони». До такого протиставлення в переломні періоди звичайно додається ще й негативна оцінка чужинців («вони» гірше за «нас», «ми» — жертви «їх» діянь), оскільки пошук зовнішнього ворога, винуватця «наших» лих майже неминучий в умовах дискомфорту, що супроводжує історичні зміни [9, 99]. Таким чином, ми виходимо на зв'язок проблеми етнічної організованої злочинності та тероризму. На практиці зустрічаються випадки, коли доходи, отримані від злочинної діяльності, представники етнічної організованої злочинності направляють до своєї країни для фінансування терористичних акцій. Необхідно також зазначити, що певну частку злочинних доходів етнічні ОЗУ переправляють до своєї рідної країни для інших цілей. Підтвердженням цьому є дані звіту Європолу за 2006 рік відносно стану організованої злочинності, в якому як одна з чотирьох категорій організованих злочинних груп розглядаються етнічно однорідні злочинні групи, керівництво та основні активи яких знаходяться за кордо-

ном [12]. Це свідчить про наявність міжнародних зв'язків у більшості етнічних ОЗУ, що значно підвищує їх небезпечність.

Процеси маргіналізації представників етнічних груп ще більше ускладнюються та загострюються завдяки намаганням засобів масової інформації. Викладання ними матеріалу іноді не в дуже коректній формі по відношенню до представників конкретних національностей спричиняє ситуації значного психотравмуючого впливу на населення, які навіть не утворюються у людей, що брали участь у воєнних діях у Чечні. У дітей деяких етнічних груп населення при перегляді таких програм формується жага помсти, яка реалізується ними у повсякденному житті [2].

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, треба зазначити, що вивчення маргінальної злочинності є дуже актуальним та перспективним напрямком у сучасній кримінології. Знання, отримані у даній галузі, мають бути використані у практичній діяльності по протидії окремим проявам злочинної активності. Так, вивчення неоднорідності кримінального середовища та виділення окремих осіб або їх груп, що займають маргінальне становище у ньому, допомагає більш повному розкриттю причинного комплексу окремих видів злочинності (наприклад, етнічної організованої, як це було зроблено в даній статті) та використанню їх певних особливостей для підвищення ефективності запобіжних заходів. Другий напрямок вивчення маргінальної злочинності в рамках кримінальної субкультури як явища, що суперечить законам кримінального світу та відторгається ним, допоможе запобігти певній категорії злочинів, що скоюються у місцях позбавлення волі. У зв'язку з цим проблема вивчення маргінальної злочинності потребує подальшого більш детального розроблення.

Література

1. Гевордян Г. Преступные этнические формирования // Законность. — 1999. — № 9. — С. 36–38.
2. Ениколопов С. П. «Этнопсихологические проблемы терроризма» // www.crime.vl.ru/index.php?p=1252&more=1&c=1&tb=1&pb=1.
3. Коломытц Д. М. Структурные особенности этнической преступности // www.crime.vl.ru/index.php?p=1252&more=1&c=1&tb=1&pb=1.
4. Криминология / Под общ. ред. Ю. Ф. Квашы. — Ростов н/Д: Феникс, 2002. — (Сер. Учебники, учебные пособия).
5. Криминология: Учеб. для вузов / Под общ. ред. А. И. Долговой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: НОРМА, 2002.
6. Офіційні дані Державного комітету статистики України.
7. Офіційні статистичні дані МВС України за 2005–2006 роки.
8. Паин Э. А. Социальная природа экстремизма и терроризма // Общественные науки и современность. — 2002. — № 4. — С. 114–117.
9. Сикевич З. Этническая неприязнь в массовом сознании россиян // Нетерпимость в России: старые и новые фобии. — М., 1999.
10. Степаненко Р. Ф. Предупреждение преступлений, совершаемых лицами, ведущими маргинальный образ жизни: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. — Казань, 2005.
11. Черныш А. М., Черныш М. А. Маргиналы и маргинальная преступность. — Вид-во Укр. акад. наук «ВІР», 2004.
12. EU Organized Crime Threat Assessment 2006.